

NUTQ VA TOVUSH APPARATI ANATOMIYASI ASOSIDA PEDAGOGIK YONDASHUV

Sodiqova Oqila

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Aniq va tabiiy fanlar fakulteti

Biologiya yo'nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada nutq va tovush apparati anatomik tuzilishi hamda uning pedagogik jarayondagi ahamiyati yoritilgan. Nutq apparatining asosiy qismlari nafas olish, fonatsion va artikulyatsion tizimlarning o'zaro bog'liqligi tahlil qilingan. Shuningdek, nutqni rivojlantirishda nafas, artikulyatsion va fonetik mashqlarning o'rni hamda ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etish yo'llari ko'rsatib o'tilgan. Maqola pedagogik yondashuv asosida nutq madaniyatini shakllantirish va tovush apparatini to'g'ri ishlatish usullarini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Nutq apparati, tovush, artikulyatsiya, pedagogik yondashuv, nafas mashqlari, fonetika, logopediya.

Abstract: This article describes the anatomical structure of the speech and sound apparatus and its importance in the pedagogical process. The interrelationship of breathing, phonation and articulatory systems of the main parts of the speech apparatus was analyzed. Also, the role of breathing, articulatory and phonetic exercises in the development of speech and ways of applying them to the educational process are shown. The article reveals methods of formation of speech culture and correct use of sound equipment based on a pedagogical approach.

Key words: Speech apparatus, sound, articulation, pedagogical approach, breathing exercises, phonetics, speech therapy.

KIRISH

Nutq insonni boshqa biologik turlardan ajratib turuvchi eng muhim ijtimoiy-biologik hodisadir. Uning shakllanishi nafaqat psixologik va ijtimoiy, balki fiziologik va anatomik jarayonlar bilan uzviy bog'liq. Tovush apparatining to'liq rivojlanishi va funksional faoliyati pedagogik jarayonda, xususan, o'quvchilar nutqini o'stirish, talaffuz madaniyatini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shuning uchun tovush apparatining tuzilishi, ishlash mexanizmlari hamda uning rivojlanishiga pedagogik yondashuv zamonaviy ta'limda alohida o'rganishni talab qiladi.

Nutq apparatining anatomik tuzilishiga keladigan bo'lsak, u quyidagi uch asosiy tizimdan tashkil topgan:

1. Nafas olish tizimi (respirator apparat) havo oqimini hosil qiladi. Asosiy organlar: o'pka, bronxlar, traxeya, diafragma va qovurg'alararo mushaklar. Bu tizim tovush paydo bo'lishi uchun zarur bo'lgan aerodinamik bosimni ta'minlaydi.

2. Tovush hosil qiluvchi tizim (fonator apparat) havo oqimi asosida tovushlarni ishlab chiqaradi. Asosiy organ bunda hiqildoq (laring) bo'lib, unda tovush paychalari joylashgan. Tovush paychalari tebranishi natijasida boshlang'ich tovush (fonatsiya) hosil bo'ladi.

3. Tovush shakllantiruvchi tizim (artikulyator apparat) tovushlarni ma'lum shaklga keltiradi. Bunga og'iz bo'shlig'i, burun bo'shlig'i, til, lablar, tanglay, milk, tishlar kiradi.

Bu tizimlarning uyg'un faoliyati natijasida inson nutqi paydo bo'ladi. Har qanday buzilish (masalan, tovush paychasi shikastlanishi, til harakatining cheklanishi yoki nafas olishdagi muammo) nutq sifatiga bevosita ta'sir qiladi.

Tovush apparati fiziologiyasi ham muhim bo'limlardan biri hisoblanadi. Tovush apparatining asosiy funksiyasi bu fonatsiya, artikulyatsiya va rezonansdir.

Fonatsiya – tovush paychalarining tebranishi orqali tovush hosil bo'lish jarayoni.

Artikulyatsiya – tovushlarning shakllanishi va talaffuz mexanizmi.

Rezonans – tovushning kuchayib chiqishi va tembrining shakllanishi. Burun va og'iz bo'shliqlari rezonator sifatida ishtirok etadi.

Bu jarayonlar markaziy asab tizimi tomonidan boshqariladi. Nutq faoliyatida miya yarim sharlarining Broka va Vernike markazlari muhim o'rin tutadi. Broka markazi artikulyatsiyani, Vernike markazi esa nutqni anglash jarayonini boshqaradi.

Pedagogik yondashuvning zarurati haqida gap boradigan bo'lsa, pedagogik jarayonda tovush apparatining anatomo-fiziologik tuzilishini bilish o'qituvchiga quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- O'quvchilar nutqidagi nuqsonlarni (tutqichlik, shovqinli talaffuz, tovushlarning chalkashligi) erta aniqlash;
- To'g'ri nafas olish, talaffuz mashqlari va artikulyatsion gimnastika yordamida nutqni rivojlantirish;
- O'quvchilarning ovoz gigiyenasiga e'tibor qaratish, ovozni ortiqcha zo'riqtirmaslikka o'rgatish;
- Dars jarayonida fonetik madaniyat, talaffuz aniqligi, ifodali o'qish ko'nikmalarini shakllantirish.

Pedagogik yondashuv bu jarayonda ikki asosiy yo'nalishda amalga oshiriladi:

1. Nutq fiziologiyasi asosida metodik yondashuv – tovushlar to'g'ri chiqishi uchun anatomo-funksional mashqlar tizimi ishlab chiqiladi.

2. Didaktik yondashuv – o'quvchilarda nutq madaniyati, ohang, temp, pauza va ifodalilikni shakllantirish metodlari o'qituvchining individual yondashuvi bilan uyg'unlashtiriladi.

Ta'lim muassasalarida, ayniqsa boshlang'ich sinfda, tovush apparati gigiyenasi va nutq mashqlari muhim ahamiyatga ega. Bolaning nutq apparati hali to'liq shakllanmaganligi sababli, o'qituvchi quyidagilarga e'tibor berishi kerak:

- To'g'ri nafas olishni o'rgatish (burun orqali nafas olib, og'izdan chiqarish);
- Ovoz balandligini nazorat qilish, ortiqcha zo'riqishdan saqlanish;
- So'zlarni to'liq talaffuz qilishga o'rgatish (lab, til, tanglay harakatlari muvofiqligi);
- Fonetik o'yinlar, she'r o'qish, qo'shiq kuylash orqali artikulyatsiyani mustahkamlash.

Tovush apparatini rivojlantirishda musiqa va nutq mashqlarining integratsiyasi samarali natija beradi. Chunki musiqiy ritm va ohang bola nutqining melodik tomonini yaxshilaydi.

Bugungi ta'limda nutqni rivojlantirishda axborot-kommunikatsion texnologiyalar, audio-vizual vositalar, interfaol mashqlar muhim o'rin tutadi. Masalan:

Tovush tahlilini animatsiyalar orqali ko'rsatish;

Ovoz yozuvlarini tinglab, o'quvchi talaffuzini solishtirish;

"Nutq laboratoriyalari" tashkil etish orqali talaffuzni mustahkamlash.

Shuningdek, logopedik va fonopedik metodlar bilan integratsiya pedagogik yondashuvni yanada kuchaytiradi.

Yuqoridagilardan xulosa qiladigan bo'lsak, nutq va tovush apparati anatomiyasi pedagogik jarayonda nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. O'qituvchi bu apparatning tuzilishi va funksiyasini bilgan holda o'quvchilarning to'g'ri talaffuz, ifodali o'qish va nutq madaniyatini shakllantira oladi. Bu esa insonning ijtimoiy faolligi, tafakkuri va muloqot madaniyatining asosiy ko'rsatkichidir.

Shunday qilib, anatomiya va pedagogika integratsiyasi - zamonaviy nutq o'stirish metodlarining ilmiy poydevorini tashkil etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov A., Inson anatomiyasi, Toshkent, 2018.
2. Ismoilova N., Nutq fiziologiyasi va psixologiyasi, TDIU nashriyoti, 2020.
3. Sodiqov O., Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti, Toshkent, 2022.
4. Ayupova D., Logopediya asoslari, Toshkent, 2019.
5. Xolmurodov B., Nutq madaniyati va fonetika, 2021.
6. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi metodik qo'llanmalari, 2023.